

CACA OĞLU NUREDDİN'İN VAKFİYESİ'NDE ADI GEÇEN YAPILAR

Prof.Dr.Zafer BAYBURTLUOĞLU

Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça Moğolca Vakfiyesi" Dr.Phil. Ahmet TEMİR tarafından Türkçeleştirilip notlar eklenerek basıma hazırlanmış, Türk Tarih Kurumu yayınları arasında, ilki 1959, ikincisi 1989 yılında olmak üzere iki kez basılıp yayınlanmıştır.¹

İki baskısının varlığı belirtilen kitapta yazmalar; İskilip elyazması, Birinci Kırşehir elyazması, ikinci Kırşehir elyazması ve bunların özeti niteliğinde olan Moğolca metinlerden oluşmaktadır. Başlangıçta; Arapça olan İskilip ve Kırşehir yazmalarının Arapça metinleri, Arapça metinlerin özetleri ve çevirileri ele alındıktan sonra, II. Bölümde Moğolca metnin bulunuşu, tarihi ve önemi vurgulanmış, Moğolca metnin transkripsiyonu ve çevirisi verildikten sonra Moğolca metnin dil bakımından açıklaması yapılmış, bu metindeki kişi, yer ve memleket adları irdelenmiştir. İndekslerle ayrıntılandırılan ve zenginleştirilen kitap Almanca özetle son bulmaktadır.

Arapça metinleri Zakir Kadiri UGAN'ın çevirdiği kitapta, biri İskilip, ikisi Kırşehir'de yazılmış üç Arapça ve Kırşehir'de kaleme alınmış iki Moğolca vakfiye ile bunların çevirileri yer almaktadır.

Bu değerli araştırmanın "Giriş" bölümünde, "Nur el-Din Caca'nın Hayatı ve Yazıtları..." başlığı altında, İskilip, Kırşehir I ve Kırşehir II elyazmalarından; Kırşehir'de 8, Kayseri'de 1, İskilip'de 1, Talimegini'de 2, Eskişehir (Sultanyüğü)'de ise 21 yapının belirlenebildiği bildirilmektedir.

Kitapta ve notlarda, Eskişehir (Sultanyüğü)'deki 21 yapı içerisinde; 17 sinin mescid ve bu 17 mescidin -ad bildirilmeksizin- onarımlarının yapıldığına ilişkin bilgi olduğu göz önünde tutulacak olursa; Ahmet TEMİR'in bu vakfiyelerden toplam 16 yapı belirlediği ortaya çıkmaktadır.

Arapça metinler, çevirilerle karşılaştırıldığında bu sayının belirtilenden çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bir başka anlatımla Ahmet TEMİR'in araştırması Moğolca vakfiyeye yönelik olduğundan, indeksler de dahil, bunlarda yer alan yapı adları ve yapılara ilişkin bilgilerin yeterince ortaya çıkarılmadığı gözlenmektedir ki bu da doğaldır. Çünkü A.TEMİR burada vakfiyeleri ve özellikle de Moğolcasını önemsemiş, konuya -haklı olarak- dil bakımından yaklaşmıştır.

Ama konuya Sanat Tarihçisi, yapı belirleyicisi gözüyle yaklaşıldığında, ya da bakış açısı bu tarafa yönettildiğinde ortaya çıkan yapılar, yapı adları ve yapılara ilişkin bilgiler ilginç boyutlar kazanmaktadır.

Örneğin, bir tek kişinin vakfiyesinde, 1272 yılında yazıldığı kesinleşen bir tarihsel belgede, "doksan üç" yapının, üstelik de büyük çoğunluğunun ad ad belirtilerek yer aldığı görülmektedir.

Bu yapıların bir çoğu -maalesef- ortadan kalkmıştır, bir çoğu kimlik değiştirmiştir, bazıları sonraki dönemlerdeki onarımların damgasını taşımaktadır, bir çoğu da zaman içerisinde kimlik yitimine uğramışlardır.

Ama, kuşkusuz bir gerçek vardır ki bu yapılar, 1272 yılında ya vardılar, ya yapılmışlardır, ya da onarılmışlardır.

1. Ahmet TEMİR, *Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK yayınları VII. dizi-sa, 34a TTK Basımevi, Ankara 1989 bu araştırmaya temel alınmıştır. Ayrıca bkz. Sadi S.KUCUR, "Cacaoglu Nureddin" TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İst.1992, 541-542.s.; Semavi EYİCE, "Caca Bey Medresesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, İst. 1992, 539-541. s. Bu son yayınlardan ilkinde Nureddin'in hayatı ve kimliği, ikincisinde ise onun en önemli yapıtlarından olan Caca Bey Medresesi'nin tanıtımı yer almaktadır.

Burada ortaya çıkan yapı sayısı (93) da ilginçtir. Çünkü bir yıkıcılık dönemi olarak bilinen Anadolu'daki Moğol sürecinin, İslamlaşmış, Anadolu'laşmış bir yöneticisinin XIII. yüzyıl Selçuklu çağı yapılaşma ortamına kattıkları bakımından önemini kanıtlamaktadır.

Yine liste incelendiğinde görülecek bir de gerçek vardır; Moğol asıllı yöneticiler Anadolu'laşmış, Anadolu'laşarak, kendilerinden önce var olanlara uygun, hatta onları geliştiren örneklerin yapılmasına yardımcı olmuş, bir başka deyişle Anadolu'nun kendilerinden önce başlamış olan ve belli bir düzeye ulaşmış bulunan yapılanma sürecine çeşitli açılardan katkılar getirmişlerdir. Ama; Anadolu'ya acaba bir biçim, bir teknik, bir süsleme formu ulamışlar mıdır? Bunu söylemek, önermek oldukça zordur. Çünkü en basit anlamda; geçmişinde mimarlık (sanatı) konusunda hiç bir üretimi olmayanların, yeni geldikleri, kendilerinden önce belli bir (1243) düzeyi tutturmuş ve en önemli mimarlık-sanat verilerini gerçekleştirmiş bir ortama büyük katkıları olabilir mi?²

Bu konunun üzerinde, yazılıp-söylenegelenlerin dışında, biraz da bu sorulara yanıt arayarak durmak artık gerekmektedir. Umulur ki bu vakfiyeden çıkarılan yapı listesi ve bunda yer alan yapı adları da konunun belirginleşmesine katkıda bulunacaktır.

SONUÇ

Vakfiyelerde yer alan yapı adları ve yapı türleri içinde; 20 yapıyla *mescidlerin* ön sırada olduğu, *mescidleri* 19 yapıyla *hanların*, 10 yapıyla da *hamamların* izlediği ortaya çıkmaktadır. 49 yapıyla *Kırşehir* en çok yapısından söz edilen kent olarak ilk sırayı alırken, O'nu -onarılan 17 mescidi de katarsak- 26 yapıyla, katmazsak 9 yapıyla *Eskişehir* (Sultanyüğü) ve 9 yapıyla da *İskilip* izliyorlar. *Şereflikoçhisar* (Koşhisar)'dan bilgisi edinilen 2 hamam ile *Ankara* civarında, *Talim Emini*'nde belirlenen 1 mescid ve bir medrese de ilgi çekiyor.

Vakfiye ayrıca; *Kayseri*'de bugün kimliği ya da yapısı bilinmeyen bir caminin; *Nizameddin Müsteufi Cami*'sinin 1272 yılında varlığının belirlenmesini, bu ildeki Selçuklu çağı camilerine bir diğerini eklememizi sağlarken; yine *Kayseri*'de bulunan ve halk arasında *Lale Camisi* adıyla tanınan, buradan yola çıkılarak "*Lale Camii*", olması gerektiği kanısına varılan ve yine bu *Lale*'nin *Alaaddin Keykubat*'ın öldürülmesinde rolü olduğu *Aksaray*'de³ belirtilen *Lale Muslihiddin* olduğu sanısıyla, genel olarak XIII. yüzyıla tarihlenen caminin tarihlendirilmesinde bir *terminus post quem* oluşturmaları bakımından da önem taşıyor. Ve buna göre; yapımı, yapısal özellikleri ve taşıdığı mimari öğelerin nitelikleri bakımından daha önceki dönemlerde, olasılıkla da XII. yüzyılda gerçekleşmiş olan caminin 20 Şewal 670 H/20 Mayıs 1272

tarihinde mevcut olduğu gerçeğine de ulaşmamızı sağlıyor⁴.

İskilip el yazmasında 59 yapıyla ilgili bilgi yer alırken Birinci Kırşehir elyazması İskilip elyazmasıyla 220 satırda aynı ifadeleri tekrarlar görünüyor ve İskilip elyazmasındakilere ek olarak 8 yapının daha belirlenmesini sağlıyor. İkinci Kırşehir elyazmasında bunlara ek olarak 9 yapıdan daha bahsediliyor ve bizi de toplam 76 yapı sayısına ulaştırıyor (Bkz.tablo 1).

Moğolca yazmalarda ise yapı adı olarak yalnızca *Latif Han*'ından "*Latib Kermen Saray*" biçiminde söz ediliyor. Özetle, bu vakfiyeler İskilip elyazmasındaki, *Eskişehir*'de onartıldığı belirtilen 17 mescidi de katacak olursak⁵, Vakfiyenin düzenlendiği tarihte⁶, *Kırşehir* (49) başta olmak üzere, *İskilip* (9), *Eskişehir* (9+17 Mescid), *Şereflikoçhisar* (2), *Kayseri* (2), *Konya* (3) ve *Ankara* (2) da, toplam 93 yapının var olduğunu belirleyebilmemize yardımcı oluyor.

YAPILAR DİZİNİ

A. MESCİDLER:

1. Abdülgani Mescidi / *Kırşehir*/ 33, 112 s.
2. Cemal Mescidi/*Kırşehir*/23,90,107, 146.s.
3. Fahreddin Kümsek Mescidi / *Kırşehir*/ 45, 117.s.
4. Feramerz Mescidi / *Kırşehir* 23, 107.s.
5. Gerbe (Kirne) Mescidi (Fahreddin Geriz Mescidi) /*Eskişehir*/ 34, 112
6. Hacı Alişir Mescidi/*Kırşehir*/46,118, 233.s.
7. Hacı Musa Mescidi / *Kırşehir*/ 35, 91, 113, 146, 233.s.
- 8.Hızır İlyas Mescidi/*Kırşehir*/51,121, 235.s.
9. Hüsameddin el-Hasan Mescidi / *Kırşehir*/ 30, 110, 235.s.
10. İmam Eminüddin Mescidi / *Kırşehir*/ 32, 111, 230.s.
11. İmam Zeyneddin Mescidi / *Kırşehir*/ 32, 34, 111, 112, 254.s.
12. İmam Seraceddin Mescidi/*Kırşehir*/ 32, 111.s.

2. Hemen bütün Ulu Camiler, hanların en ünlüleri "Sultan Hanları", Medreseler, Mezar anıtları, birçok köprü v.b. yapılar 1243 den önce yapılmış ve bu yapıların plan, bezeme programları belli olmuştur.

3. K.Mahmud Aksarayi, *Selçukî Devletleri Tarihi*, M.Nuri Gençosman çevirisi, Ankara, 1943, 135.s.

4. Halit Erkişletioğlu, *Kayseri Tarihi*, Kayseri, 1993, 171.s.da ise 708 H. / 1308 M. tarihi veriliyor.

5. Bu onartıldığı belirtilen 17 mescidin, vakfiyede anılanlardan, ya da adı geçenlerden başka mescidler olduğu düşünülmektedir.

6. 20 Şewal 670/20 Mayıs 1272 tarihinde.

13. Mescid (Caca Bey Mescidi?) / Eskişehir/ 62,63, 128.s.

14. Mescid (Ürrükiye Mescidi)/İskilip/ 57, 124, 253.s.

15. Mescid (Sekme? Mescidi) / Kırşehir/ 24, 107, 254.s.

16. Mescid / Kırşehir/ 49, 120.s.

17. Mescid (Caca Bey yaptı.)/ Talım Emini K.-Ankara / 72, 134.s.

18. Sinaneddin Mescidi / Kırşehir / 34,112, 249.s.

19. Şihab el-Hafız Mescidi / Kırşehir/ 27, 109, 251.s.⁷

20. Şaban Mescidi/Kırşehir/35, 113, 250.s.

B. HANLAR:

1. Attani Hanı / Kırşehir / 23, 107.s.

2. Baba Han / Eskişehir/ 62.128.s.

3. Bezciler (Bezzaz) Hanı/ Kırşehir (Bezciler Pazarında) / 23,41,106.s.

4. Bezciler Hanı II/ Kırşehir (Ziyaret Pazarı Bölgesi)/ 41, 115.s.

5. Ermen Hanı /Konya / 44, 116.s.

6. Han (İpek Hanı?)/ Eskişehir/ 61.128.s.

7. Han (Caca Bey Hanı) / Eskişehir/ 62, 63,128.s.⁸

8. Han / Eskişehir/ 62,127,128.s.

9. Han / Kırşehir (Kasaplar Çarşısında) / 40, 115.s.

10. Han/Kırşehir (Saraçlar Çarşısında) / 40, 115.s.

11. Han(Taşpazar Hanı)/Kırşehir/48, 119.s.

12. Han/Kırşehir (Türkmen Pazarında) / 33, 113.s.

13. Han / Kırşehir / 37,113.s.⁹

14. Hasan Hanı / Kırşehir (yakını)/ 29,109,234.s.

15. İğdişbaşı Hanı / İskilip/ 56, 124.s.

16. Kadı Mecdeddin Hanı (İmam Mecdeddin Hanı)/ Kırşehir/ 34, 112, 242.s.

17. Latif Hanı (Latif Kervansarayı)/ Kırşehir Civarı/ 159, 163, 165.s.¹⁰

18. Mengüce Kamer Hanı / Kırşehir/ 49, 119, 242.s.

19. Pamukçu Hanı / Kırşehir/ 34, 112.s.¹¹

C- HAMAMLAR:

1. Emir Kızıl Hamamı (Eski Hamam)/ İskilip/ 57, 124.s.

2. Emir Yakub Hamamı / İskilip/ 56, 124.s.

3. Eşikli Hamam / Kırşehir/ 37, 114.s.

4. Hamam / Kırşehir/ 23,107.s.¹²

5. Hamam/Kırşehir/ 67, 86, 131, 144.s.¹³

6. Hamam / Koşhisar (Şereflikoçhisar)/ 86, 144.s.¹⁴

7. Hamam / Koşhisar (Şereflikoçhisar)/ 37, 91,114.s.¹⁵

8. Kayataşı Hamamı / Kırşehir / 25, 108.s.

9. Sultan Hamamı / Konya / 44, 116.s.¹⁶

10. Yeni Hamam / İskilip / 57,124.s.

D- CAMİLER:

1. Cami / Arslan Köyü / Konya/ 44.116.s.

2. Cami /İskilip / 57, 124.s.

3. Cami / Kırşehir (Kunduracılar Pazarı Civarı) / 112.s.

4. Lala (Lale) Camii/ Kayseri/ 65, 78, 130, 138.s.¹⁷

5. Nizameddin Müstevfi Camii / Kayseri, (٩٠٠٠٠٠) Mahallesi / 49, 69, 95, 98, 120, 132, 245.s.

6. Cami / Kırşehir/ 12.s.¹⁸

7. Cami /Eskişehir/ 97, 202.s.¹⁹

7. 109. sayfada; "Şihab el-Hafız mülkü" biçiminde geçmekte ise de, 27.s./ 142. satırda, Arapça metinde "Mescid-i Şihab el-Hafız" yazılımı yer almaktadır.

8. "Han vakıfa nisbetle tanınmış olduğu için tarifine lüzum yoktur" Kitapta. 128.s.

9. "Sınırı Selman mülküne..." Kitapta 242.s.

10. Moğolca yazmalarda "Latif Kermen Saray" biçiminde geçer 159, 163, 165, 195.s.

11. Kitabın 112. sayfasında, Arapça metindeki "kattani" sözcüğüne karşılık olarak "pamukçu" sözcüğü kullanılmıştır. Bu nedenle bazı yerlerde "Kattani Hanı" olarak da geçmektedir.

12. "Vakfın konağı yanındaki hamam, her üç vakfın mülkü ile" kitapta 107.s.

13. "Kayseri-Aksaray yolları ve Şemseddin mülkiyle sınırı" kitapta 131.s.

14. "Koşhisar'da vakfın konağı karşısındaki hamam" kitapta 144.s.

15. Bu yapı Arapça metinlerde "hamam" olarak yazıldığı halde, çevirisinde "han" olarak yer almaktadır. Kitapta 37.s./243.s./91.s./127.s.

16. "Konya haricinde, Larende kapısı dışında, Sultana ait hamam..." kitapta 116.s.

17. Oldukça önemlidir; Çünkü, Kayseri'deki Lale ya da Lala Camisi'nin tarihlendirilmesi konusundaki fikirler çelişiktir. Burada vakfiyeyi yazan ve "Ketebe" ünvanını kullanan Ahmed oğlu Mehmed'in, Kayseri'deki Lala Camii'nin hatibi olduğu, dolayısıyla anılan caminin 1272 tarihinde var olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

18. Caca Bey Medresesi güneyindeki minareye ait bir camiden söz edilmektedir.

19- 97. Sayfada; "Vakıf tarafından aynı şehirde (Eskişehir) yaptırılmış olan caminin mensupları" ifadesi geçmektedir. 202. sayfada ise; "Nuradin Sultanyüğü (Eskişehir) de bundan başka bir han ve bir cami yaptırmış, 17 cami (mescid olmalı) ile 1 zavıyeyi tamir ettirmiştir ki, bütün bu işler onun Sultanyüğü'deki emirliği sırasında vuku bulmuş olabilir." anlatımı yer almaktadır.

E- MEDRESELER:

1. Amire Medresesi/ İskilib/ 56, 123.s.
2. Caca Bey Medresesi/ Kırşehir/ 50,120.s.
3. Havraniye Medresesi/ Kırşehir/ 42,115, 235.s.
4. Medrese / İskilib/ 59,60, 126.s.
5. Medrese / Ankara (Talim Emini ? köyü) / 72, 134.s.²⁰

F- ÇEŞMELER:

1. Hilya Çeşmesi / Kırşehir (civarı)/ 89, 145.s.
2. Kuru Çeşmesi / Kırşehir / 90, 146.s.
3. Köse Ali Çeşmesi / Kırşehir / 48, 119.s.

G-TÜRBELER:

1. Devlet Hatun Türbesi / Kırşehir/ 52, 121-122.s.
2. Hatib İni (?) Türbesi / Kırşehir (civarı)/ 83, 143, 234.s.²¹

H. ZAVİYELER:

1. Şeyh Abdullah el-Bedevisi / Eskişehir/ 62, 63, 97, 128.s.
2. Zaviye / Kırşehir / 49, 68, 72, 73, 120, 132, 134.s.

I. DİĞER YAPILAR:

1. Buzhane / Aksaray (yolu)/ 27, 94, 109.s.
2. Cemale Kalesi / Erevik-Salamut-Keylik

Köyleri civarı / Kırşehir/22, 83,91,106, 143, 146, 228.s.

3. Darüssüleha / Kırşehir 43, 116, 120, 132, 134, 233.s.²²
4. Hanıkah / Kırşehir/ 50, 120.s.
5. İskilib Kalesi / 56, 124, 237.s.
6. Köprü / Eskişehir/ 61, 127.s.²³
7. Mektep /Kırşehir/ 49,68,120, 132.s.
8. Tırtıklı Köprü (Kesik Köprü)/ Kırşehir (civarı)/ 205, 252.s.²⁴

20. "Vakıf tarafından mezkûr / Talim Emini adlı köyde inşa edilen mescid ve medresenin..." Kitapta 134.s. Bu köyün bugün neresi olduğu belirlenememiştir. Kitapta 3, 5, 11, 13, 94, 98, 100, 283, 288, 289.s.

21. Kitapta 83. sayfadaki Arapça metinde "be kariye-i Hatib İni" yazılışı yer alıyor. 143.sayfada "Hatib İni türbesi arazisine..." biçiminde çeviri bulunmakta, buna karşılık 234.s. da; "Hatib İni, türbe" başlığında sonra; "be türbe-i Hatib İni K2 31 (Kırş.)" tanımı yer almaktadır.

22. Kitapta 233.s. da "Hacı Mahmud Cebeli, dar el-Suleha" açıklamasının ardından, Arapça; "dar el-Suleha el meşhure bi'l-Hacı Mahmud el maruf bi cebeli" yazılışı yer almaktadır ki bir de Hacı Mahmud Cebeli Darüssülehası mı vardı sorusunu aklı getirmektedir. Ancak atıf yapılan 1. Kırşehir yazmasının 256. satırında Darüssülehanın yanında böyle bir ad bulunmamaktadır.

23. Kitapta 127. s.; "...adı geçen şehirden akan ırmak üzerinde kurulu köprüye..." anlatımı geçmektedir ki bunun Eskişehir'in içinden akan Porsuk Irmağı olması gerekir.

24. 205. sayfadaki 2. dipnotun devamında; "vakfiyelerinde kesik köprü adı geçmekle beraber, K1 35'te zikredilen Tırtıklı Köprü, fıkrimce Kesik Köprü'nün eski adı olsa gerektir." denilmektedir. K1 35 biçiminde kodlanan metin ise kitapta yer almamaktadır.

**CACA OĞLU NUREDDİN VAKFIYELERİNDE ADI GEÇEN YAPILARIN
KENTLERE VE TÜRLERE DAĞILIMI**

	Kırşehir	Eskişehir (Sultanyüğü)	İskilib	Konya	Ş.Koçhisar (Koşhisar)	Kayseri	Ankara	Toplam
Mescid	16	2	1	-	-	-	1	20
Han	13	4	1	1	-	-	-	19
Hamam	4	-	3	1	2	-	-	10
Cami	2	1	1	1	-	2	-	7
Medrese	2	-	2	-	-	-	1	5
Çeşme	3	-	-	-	-	-	-	3
Zaviye	1	1	-	-	-	-	-	2
Türbe	2	-	-	-	-	-	-	2
Kale	1	-	1	-	-	-	-	2
Köprü	1	1	-	-	-	-	-	2
Buzhane	1	-	-	-	-	-	-	1
Hankah	1	-	-	-	-	-	-	1
Darüssüleha	1	-	-	-	-	-	-	1
Mektep	1	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	49	9	9	3	2	2	2	76

* Bu tabloya Eskişehir (Sultanyüğü)'de onartıldığı belirtilen 17 Mescid dahil değildir.